

*Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Instytut Języka Polskiego*

Joanna Kulwicka-Kamińska

PRZEKŁAD I CHARAKTERYSTYKA SEMANTYCZNA
NAZW OBOWIĄZKOWYCH MODLITW MUŻULMANÓW
(NA PODSTAWIE ZABYTEKÓW TATARÓW LITEWSKO-POLSKICH
I POLSKICH PRZEKŁADÓW KORANU)

Zarys treści. W artykule przedstawiono charakterystykę semantyczną nazw podstawowych modlitw mużulmanów, występujących w zabytkach Tatarów litewsko-polskich oraz w polskich przekładach Koranu. Ukazano proces ich adaptacji do systemu gramatycznego języków słowiańskich oraz wskazano na przyczyny nieprzekładalności nazw modlitw z języków orientalnych (arabskiego, tureckiego, perskiego) na języki słowiańskie (polski, białoruski).

Celem artykułu jest semantyczna charakterystyka nazw podstawowych modlitw mużulmanów oraz ukazanie w aspekcie diachronicznym przekładu nazw modlitw z języka liturgicznego (arabskiego) oraz z innych języków orientalnych (tureckiego, perskiego) na języki słowiańskie (polski, białoruski).

Materiał źródłowy stanowią teksty zróżnicowane zarówno pod względem formalnym, jak i czasowym. Wśród nich można wyróżnić takie, które są pisane grafią arabską (wymagające transkrypcji i transliteracji): Kitab z Kazania (1645 r.)¹, Tefsir (1725 r.)², Tefsir (1788 r.)³, Kitab Łuckiewicza

---

¹ Г. Мишкінене „Кітаб з фонаў Казанскага ўніверсытэту”, Запісы Беларускага інстытуту мастацтва N. 21, New Jork, 1994, s. 76–111; skrót: KK (Kitab z Kazania); Kitaby (ar. *kitab* – ‘książka’) – zbiory zawierające teksty o różnorodnej tematyce: hadisy, modlitwy, przepisy rytualne, legendy, itp.

² G. M. Meredith–Owens, A. Nadson, *The Byelorussian Tatars and their Writings*, The Journal of Byelorussian Studies 1970, vol. II, nr 2, s. 141–176; skrót: T1 (Tefsir z 1725 r.); Tefsiry (ar. *tafsir* – ‘komentarz’) – teksty koraniczne z przekładami na język polski lub białoruski opatrzone objaśnieniami lub komentarzami.

³ *Tefsir z 1788 r.* – transliteracja Cz. Łapicz (rękopis); skrót: T2 (Tefsir z 1788 r.).

(XVIII w.)⁴, *Kitab Milkamanowicza* (XVIII w.)⁵ oraz takie, które pisane są grafią i ortografią polską: przekłady Koranu na język polski z XIX wieku (tłumaczenie Jana Murzy Tarak-Buczackiego)⁶ i z XX wieku (tłumaczenie Józefa Bielawskiego)⁷, jak również *Wykład wiary machometkańskiej czyli islamskiej* Józefa Sobolewskiego (1830 r.)⁸, czyli opracowanie głównych zasad i praktyk religijnych islamu, przeznaczone dla muzułmanów litewsko-polskich oraz *Wersety z Koranu* (1936)⁹ i *Kitab Bajraszewskiego* (1980 r.)¹⁰.

Materiał leksykalny został zebrany metodą ekscerpacji z wyżej wymienionych tekstów źródłowych. Przedmiotem analizy jest pole semantyczne nazw obowiązkowych modlitw wyznawców islamu.

Każdy muzułmanin powinien wypełniać następujące obowiązki: modlitwa, pielgrzymka, post, święta wojna oraz nakazana prawem jałmużna¹¹. Islam zna dwa rodzaje modlitwy: rytualną modlitwę obowiązkową (ar. *ṣalāt*), należąca do pięciu podstawowych form codziennego oddawania czci Bogu oraz spontaniczną modlitwę dobrowolną (ar. *du'ā'*), którą każdy wyznawca może odmawiać o dowolnej porze, kiedy tylko chce się zwrócić do Boga¹².

Według tradycji, pory modlitwy i sposób ich odmawiania objawił Bóg prorokowi Muhammadowi:

Odprawiaj modlitwę
przy skłanianiu się słońca,
aż do ciemności nocy,
a recytację o świcie.
Zaprawdę, recytacja o świcie
znajduje świadków!

A nocą czuwaj na modlitwie,
to będzie dla ciebie zasługa dobrowolna! (KB2, XVII, 78–79)

Prorok otrzymał też wskazania co do formuł, jakimi w modlitwie przystoi zwracać się do Boga. Najważniejsza z nich brzmi: „chwała niech będzie naszemu Panu” (KB2, LXVIII, 29) — *subhāna* rabbina, „chwała Bogu” — *subhān* Allāh. W modlitwie muzułmańskiej często występuje werset medyneński: „Wysławia Boga to, co jest w niebiosach i to, co jest na ziemi. On jest Potężny, Mądry! Do niego należy królestwo niebios i ziemi” (KB2, LVII, 1).

⁴ J. Stankievič, *Prispevky k dejnam beloruskeho jazyka na zaklade rukopisu Al–Kitab*, Slavia 1934, vol. XII, s. 357–390, skrót: KŁ (Kitab Łuckiewicza).

⁵ *Kitab Milkamanowicza* – transliteracja Cz. Łapicz (rękopis); skrót: KM (Kitab Milkamanowicza).

⁶ J. M. Tarak–Buczacki, *Koran*, Warszawa 1858; skrót: KB1 (Koran Buczackiego).

⁷ J. Bielawski, *Koran*, Warszawa 1986; skrót: KB2 (Koran Bielawskiego).

⁸ J. Sobolewski, *Wykład wiary machometkańskiej czyli islamskiej*, Wilno 1830; skrót: WW.

⁹ *Wersety z Koranu*, Sarajewo (1935); skrót: WK.

¹⁰ *Kitab Bajraszewskiego*, Białystok 1980 (maszynopis); skrót: KB (Kitab Bajraszewskiego).

¹¹ M. Gaudefroy–Demombynes, *Narodziny islamu*, Warszawa 1988, s. 355.

¹² M. U. Twaruschka, *Islam – Mały słownik*, Warszawa 1995, s. 54–55.

Formuła ta zwana jest *tasbīh*, czyli ‘wychwalanie’. Równie często występuje formuła *tahmid*: „Chwała Bogu, Panu ludzi”, „Bogu chwała, Panu niebios, Panu ziemi, Panu ludzi”¹³.

Z czasem wokół Muhammada zaczęli zbierać się wierni, którzy razem z nim odmawiali modlitwy. Stały się one wkrótce obrzędem, rytuałem. Taka modlitwa została nazwana *ṣalāt*. Wydaje się, iż Muhammad używał tego słowa od początku nauczania, gdyż dawne sury Koranu znają czasownik *ṣallā* — ‘prosić’, ‘modlić się’¹⁴.

W zabytkach Tatarów litewsko-polskich używa się nazwy *selevat*, występującej w różnych formach zapisu, w znaczeniu ‘modlitwy — hołdu wobec Muhammada’: „pri tōm chwalu bōgu i proroku *selevat*’ piwšī”¹⁵, „naprod čistij abdest’ az’mi, potim preciv połudna s’adz’, sto raz prōrōku *selevat*’ pej”¹⁶, „pej *selevat*’ praroku”¹⁷. Występuje także w słowniczkach, opracowanych przez S. Akiner i A. Woronowicza na podstawie analizy treści XIX-wiecznych kitabów:

„*selevat*’ — *selot*’

dekl., gen. sg. — a

ar. *salawāt* (sg. *salāt*) — ‘rytualna modlitwa islamu’

RT: *salawat*, formuła hołdu Muhammadowi

Kitab: *selevat*’ pec buduc; tri razy *selevat*’ pej: chadži

Muchemmed muvil ‘u tim m’eradžu veroncije buduc

nos’ic’ *selevat*’ karonu; vi praroku *selot*’ pejce”¹⁸.

„*saławat* — formuła hołdu Muhammadowi, (ar. *salawat*); saławatny:

„saławatnoje spasiennio musiulmanom palecajuć”¹⁹.

W islamie arabski termin *ṣalāt* bądź *ṣalawāt* określa rytualną, odmawianą pięć razy w ciągu dnia modlitwę. Jednakże w piśmiennictwie Tatarów litewsko-polskich w tym znaczeniu używa się bądź pochodzącej z języka perskiego nazwy *nemaz*, bądź wziętej z języka tureckiego nazwy *namaz*. Nazwy *nemaz* lub *namaz* występują w formie nie zmienionej w zabytkach Tatarów litewsko-polskich i zachowały się do dzisiaj, np.: „ku *nemaz*’u ne stal ščirō”²⁰, „i stavajom *ū nemaz*’e”²¹, „ustavši po ranu na dzen us’e pjac *nemaz*’ pejce”²², „Dva

¹³ M. Gaudefroy — Demombynes, op. cit., s. 360.

¹⁴ Tamże, s. 361.

¹⁵ KK, 41a, w. 3–4.

¹⁶ T1, II, w. 1–3.

¹⁷ KŁ, 107b, w. 7.

¹⁸ S. Akiner, *The Vocabulary of a Byelorussian Kitab in the British Museum*, *The Journal of Byelorussian Studies*, vol. II, nr 2, rok VI, s. 79.

¹⁹ A. Woronowicz, *Szczątki językowe Tatarów litewskich*, *Rocznik Tatarski* 1935, nr 2, s. 363.

²⁰ KK, 56b, w. 4.

²¹ T2, II, w. 3.

²² KM, s. 502.

reke'ati *nemaz'* tam klane'uše²³. Używanie tych form potwierdzają również słowniczki, w których występuje słownictwo wyekscerpowane z tekstów zabytków Tatarów litewsko-polskich:

„*namaz'*

dekl., gen. sg. — u, loc. sg. — e

per. *namaz'*, 'nabożeństwo islamu; ustalone, niezmiennie formuły modlitw i pozycje ciała'

R.T.: *namaz*, 'modlitwa'

Kitab: *sebach nemaz'* i *achşam nemaz'* i *jet'ci nemaz'* *halasam pejce, avle, ak'inde nemazi niškom pej; pośle nemaz'u bajramnaħo; prorok... nemaz' klanevs'e; u namaz'e*"²⁴.

„*namaz*, 'modlitwa'"²⁵.

W Kitabie Bajraszewskiego występuje nazwa *namaz*: „w czasie tego *namazu* dużo złych przypadków pozbył się i dużo dobrego od Pana Boga miał"²⁶. Tak jest również w *Wersetach z Koranu*: „Gdy w piątek wzywają was *do* dzuma *namazu*"²⁷. Nazwa *namaz* występuje także u Jana Murzy Tarak-Buczackiego w dołączonym do Koranu rozdziale „O modlitwach"²⁸. Józef Sobolewski w *Wykładzie wiary machometañskiej czyli iślamskiej* używa natomiast omówienia „*modlitwa 5-cio razowa*" lub po prostu słowa „*modlitwa*"²⁹. W tłumaczeniach Koranu, pochodzących zarówno z XIX, jak i XX wieku nie spotyka się form *namaz* ani *nemaz*. Natomiast używa się w różnych kontekstach słowa „*modlitwa*".

Nazwy poszczególnych modlitw, odmawianych w określonych porach dnia mają swoje źródło w różnych językach orientalnych: arabskim, tureckim lub perskim. Woronowicz podaje, iż są to nazwy „pochodzące z języka tiurskiego, w którym brzmią: *sabah namazł, oĵle namazł, ikidi namazł, aħsam namazł, jatsi namazł*. Jednakże w kitabach i innych zabytkach Tatarów nazwy te uległy zmianom fonetycznym"³⁰. Interferencja języków: arabskiego, tureckiego, perskiego, polskiego i białoruskiego w tekstach religijnych Tatarów, jak również różne przyzwyczajenia kopistów powodują różnorodność formalną w zapisie poszczególnych nazw modlitw. Sposób zapisu przyjęty w artykule oparty jest na propozycji podanej przez J. Sobolewskiego w *Wykładzie wiary machometañskiej czyli iślamskiej*.

²³ KŁ, 114a, w. 1.

²⁴ S. Akiner, op. cit., s. 77.

²⁵ A. Woronowicz, op. cit., s. 362.

²⁶ KB, s. 4.

²⁷ WK, s. 71.

²⁸ KB1, s. 584.

²⁹ WW, s. 40.

³⁰ A. Woronowicz, *Kitab Tatarów litewskich i jego zawartość*, w: *Rocznik Tatarski 1935*, nr 2, s. 382.

Sabach (ar. *ṣalāt aṣ-ṣubḥ*) to modlitwa poranna (od pierwszej jutrztenki na wschodzie do wschodu słońca) z czterema pokłonami, zesłana prorokowi Adamowi. Nazwa modlitwy porannej, zapożyczona z języka arabskiego, występuje w zabytkach Tatarów litewsko-polskich w dwóch różnych wariantach: *sebach* bądź *sabach*, np.: „*sebach* rannij pel”³¹, „Pred *sebachem* ješče raz krikne”³², „Modlitwa poranna między świtem a wschodem słońca przypadająca, nazywająca się *Sabach*”³³, „Modlitwa poranna Sabach (Fidzry). Między świtem a wschodem słońca przypadająca”³⁴. Słowniczki opracowane przez S. Akiner i A. Woronowicza odnotowują użycie form *sebach* bądź *sabach* w piśmiennictwie Tatarów w następujących znaczeniach:

„*sebach* — *sabach*

dekl., gen. sg. — u, loc. sg. — u

ar. *sabach*, ‘rano, przedpołudnie’

R.T.: *sabach*, modlitwa ranna

Kitab: *pered sebachem*; ale *sebachu nedačekajuc*”³⁵.

„*sabach* — modlitwa ranna” (ar. *sabah*)³⁶

W *Wersetach z Koranu* słowo *sabach* zostało zastąpione wyrażeniem „*modlitwa poranna*”³⁷.

Eule (ar. *ṣalāt az-ẓuhr*, tur. *öjle*) — modlitwa południowa (do chwili, kiedy słońce dotarłszy do najwyższego punktu swego biegu, zaczyna obniżać się, aż do chwili, kiedy wszystko na ziemi ma cień równy swojej wysokości) z dziesięcioma pokłonami, zesłana prorokowi Abrahamowi.

Pochodząca z języka tureckiego nazwa modlitwy południowej jest różnorodnie zapisywana w zabytkach Tatarów litewsko-polskich, np.: *ojle*, *avle*, *awle*, *eule*, *ewle*, *ewlew* — „*ojle* *nemaz*’ pil”³⁸, „*avle* *nemaz*”³⁹, „Modlitwa z południa przypadająca zowiąca się *Eule*”⁴⁰, „*Ewle*”⁴¹, „Modlitwa *Ewle* / *Achry* — *Zuhry*: ar. *az-ẓuhr* / z południa przypadająca z 10 pokłonami”⁴², „*Ewlew*”⁴³. W słowniczku S. Akiner przypisuje się jej znaczenie modlitwy południowej:

³¹ KK, 58a, w. 9.

³² KŁ, 119a, w. 4.

³³ WW, s. 49.

³⁴ KB, s. 61.

³⁵ S. Akiner, op. cit., s. 79.

³⁶ A. Woronowicz, op. cit., s. 363.

³⁷ WK, s. 69.

³⁸ KK, 58b, w. 1.

³⁹ KM, s. 543.

⁴⁰ WW, s. 57.

⁴¹ KB1, s. 589 (tu obok nazwy *Ewle*, występuje nazwa *Achry* — *Zukry*: ar. *az-ẓuhr*).

⁴² KB, s. 64.

⁴³ WK, s. 69.

„*avle* — odmienia się, kiedy występuje samodzielnie; jeśli jest użyta obok słów *nemaz'* lub *vacht* jest nieodmienna; gen. sg. — ju
tur. öjle, 'południe'

R.T. *awle*, modlitwa południowa; do *awleju* iści

Kitab: u *avle vacht*; *pered avlejem*⁴⁴.

Ekinde (ar. *ṣalāt al-‘aṣr*, tur. *ik'indi*) — modlitwa popołudniowa (od popołudnia do skłonu słońca ku zachodowi) z ośmioma pokłonami, zesłana prorokowi Jonaszowi. W zabytkach Tatarów litewsko-polskich występuje zapożyczona z języka tureckiego nazwa modlitwy popołudniowej. Jest ona następująco zapisywana: *ak'inde*, *ekinde*, *akindie*, *akinde*, *ak'indi*, np.: „*ak'inde nemaz*”⁴⁵, „*nemaz' średnij to jest ak'indi tix časov stavajce*”⁴⁶, „*ak'inde nemaz*”⁴⁷. W słowniczku S. Akiner występuje hasło:

„*ak'inde*: dekl., gen. sg. — ju,

tur. *ik'indi* 'modlitwa popołudniowa, należąca do modlitw obowiązkowych'

R.T.: *akinde*, modlitwa popołudniowa

Kitab: *pered ak'indejem*, *akinde vacht*⁴⁸.

W słowniczku A. Woronowicza występuje nazwa *akinde*⁴⁹. Taka sama nazwa występuje w *Wersetach z Koranu*⁵⁰. W opracowaniu na temat modlitw muzułmanów J. Sobolewskiego spotkać można formę *Ekinde*⁵¹, u Jana Murzy Tarak-Buczackiego — *Akindie*⁵², tak samo w Kitabie Bajraszewskiego: „Modlitwa *Akindie*. Między południem i zachodem słońca z 8 pokłonami”⁵³.

Achszam (ar. *ṣalāt al-maḡhrib*, tur. *achşam*) — modlitwa o zachodzie słońca (od zniknięcia słońca na widnokregu tak długo, jak długo na niebie pozostaje czerwień) z pięcioma pokłonami, zesłana prorokowi Sulejmanowi. Nazwa modlitwy o zachodzie słońca jest zapożyczona z języka tureckiego. W piśmiennictwie Tatarów litewsko-polskich można znaleźć formy: *axşam*, *achszam*, *achşam*, *achszan*, np.: „*chtō bī achşam nemaz pil*”⁵⁴, „*axşam nemaz*”⁵⁵, „Modlitwa po zachodzie słońca przypadająca, zowiąca się *Achszam*”⁵⁶,

⁴⁴ S. Akiner, op. cit., s. 61.

⁴⁵ KK, 58b, w. 6.

⁴⁶ T2, II, w. 2.

⁴⁷ KM, s. 543.

⁴⁸ S. Akiner, op. cit., s. 60.

⁴⁹ A. Woronowicz, op. cit., s. 354 (tu też występuje nazwa *Asr-por.* ar. *al-'aṣr*).

⁵⁰ WK, s. 69.

⁵¹ WW, s. 58.

⁵² KB1, s. 590.

⁵³ KB, s. 65.

⁵⁴ KK, 58b, w. 10–11.

⁵⁵ KM, s. 543.

⁵⁶ WW, s. 59.

„*Achrzam*”⁵⁷. W słownikach S. Akiner i A. Woronowicza występuje hasło „*achšam*”:

„*achšam* — dekl., gen. sg. — u

tur. *achšam*, *akšam*, ‘wieczór’

R.T.: *achszan*, modlitwa o zachodzie słońca

Kitab: *pered achšamem*; *achšam nemaz*’; jak *achšam prijdz’e gergere az’ mi*”⁵⁸.

„*achszan* — modlitwa o zachodzie słońca (tur. *aqsam*, ‘*ahsam*’)”⁵⁹.

We wstępie do przekładu Koranu Jana Murzy Tarak-Buczackiego znajdują się nazwy: *achszam* bądź *magrebi* (z jęz. arabskiego, od słowa *magħrib*)⁶⁰.

Jetcy (ar. *ṣalāt al-’aša*, tur. *jatsı*) — modlitwa wieczorna (zaczyna się półtorej godziny po zachodzie słońca, a kończy o świcie) z trzynastoma pokłonami, zesłana prorokowi Jezusowi. W piśmiennictwie Tatarów litewsko-polskich występuje głównie nazwa modlitwy wieczornej zapożyczona z języka tureckiego. Jej zapis jest jednakże niejednorodny: *jecci*, *jetci*, *jetcy*, *jet’ci*, *jaccy*, *jatcy*, np.: „*jetci nemaz*”⁶¹, „*jetci nemaz*”⁶², „*jecci nemaz*”⁶³, „Modlitwa *Jetcy*”⁶⁴, „*Jatcy*”⁶⁵. W słowniczku S. Akiner występuje hasło:

„*jet’ci* — *jet’sig*

dekl., gen. sg. — ju, jeśli występuje obok słowa *nemaz*’ — może być nieodmienna

tur. *jatsi*, ‘modlitwa należąca do modlitw obowiązkowych, odbywająca się dwie godziny po zachodzie słońca’ (od słowa *jatmak* ‘iść spać’)

R.T.: *jaccy*, *jeccy*, modlitwa w 1,1/2 godziny po zachodzie słońca

Kitab: *podčas jetc’i vachtu*; *da jet’ciju*; *jet’sig nemaz’u*; *jet’ci nemaz*”⁶⁶.

W słowniczku A. Woronowicza obok form: „*jaccy*”, „*jeccy*” występuje nazwa „*Iszai*” (z języka arabskiego)⁶⁷; podobnie we wstępie do Koranu Jana Murzy Tarak-Buczackiego obok nazwy „*Jetcy*”, spotyka się „*Salatiul Iszai* — *ve* — *selewatiul Vitry*”⁶⁸.

⁵⁷ KB, s. 65.

⁵⁸ S. Akiner, op. cit., s. 60.

⁵⁹ A. Woronowicz, op. cit., s. 354.

⁶⁰ KB1, s. 591.

⁶¹ KK, 59b, w. 7.

⁶² KŁ, 108a, w. 4.

⁶³ KM, s. 544.

⁶⁴ KB, s. 66.

⁶⁵ WK, s. 69.

⁶⁶ S. Akiner, op. cit., s. 70.

⁶⁷ A. Woronowicz, op. cit., s. 359.

⁶⁸ KB1, s. 592.

W czasie odmawiania pięciu podstawowych, obowiązkowych modlitw, recytowany jest Koran, szczególnie sury: I, zwana Elchemd oraz CXII, zwana Kulchu – Allah.

Oprócz pięciu podstawowych modlitw rytualnych występuje w islamie modlitwa spontaniczna – *du'a*. Liczne przykłady użycia tej nazwy modlitwy można znaleźć w zabytkach Tatarów litewsko-polskich, np.: „bi hetūju *du'ū* nad mahilaju tri razi pev”⁶⁹, „*du'ai* pejuc' ūs'e”⁷⁰, „*dua'i*, ar. *du'a*”, ‘modlitwa spontaniczna w opozycji do modlitwy rytualnej’

R.T.: *dua*, *duaja*, *duaji*, modlitwa, prośba

Kitab: *heta du'ai pej'*⁷¹.

W polu semantycznym nazw obowiązkowych modlitw muzułmanów leksemem nadrzędnym jest modlitwa. Jego hiponimami są ekwiwalentne semantycznie leksemy *nemaz*, *salat*, które w stosunku do siebie są synonimami (podlegają relacji implikacji dwustronnej). Wobec leksemów *nemaz* i *salat* w relacji hiponimii znajdują się nazwy modlitw, odnoszące się do poszczególnych pór dnia i charakteryzujące się sobie właściwym sposobem odmawiania. Są to: *Sabach*, *Eule*, *Ekinde*, *Achszam* i *Jetcy*. W hierarchii taksonomicznej pola semantycznego zajmują niższą pozycję niż leksemy *nemaz* i *salat*.

Występujące w zabytkach Tatarów litewsko-polskich nazwy modlitw: *Sabach*, *Eule*, *Ekinde*, *Achszam* i *Jetcy* są jedynymi używanymi w określonym kontekście nazwami desygnatów. Ze względu na fakt komunikowania przez nie określonych znaczeń (np. *ṣabāch* — ‘rano’; *ṣalāt aṣ ṣubḥ* — ‘modlitwa poranna’), a zarazem odnoszenia ich do jednego desygnatu można by je zaliczyć do deskrypcji jednostkowych jednowyrazowych. Jednakże wymienione nazwy poszczególnych modlitw pochodzą z języków orientalnych (arabskiego, perskiego bądź tureckiego) i chociaż zostały zaadoptowane do polskiego systemu fonetyczno-fonologicznego i morfologicznego (fleksja, słowotwórstwo), to nie mają odpowiedników leksykalnych o tym samym znaczeniu w języku polskim. Wprawdzie niekiedy podejmowane są próby przekładu nazw modlitw (np. w *Wersetach z Koranu Sabach* to „modlitwa poranna”), ale przekład ten nie oddaje w pełni ich znaczenia. Może należałoby owe polskie odpowiedniki sklasyfikować jako deskrypcje, a nieprzekładalne nazwy muzułmańskich modlitw zaliczyć do kategorii *nomina propria*?

Do innej kategorii nazw należy zaliczyć natomiast leksemy: *modlitwa*, *salat*, *nemaz*, które odnoszą się nie tylko do pojedynczego desygnatu, ale określają całe ich zbiory, spełniając przy tym rolę sygnifikacyjną. Należą więc do kategorii nazw pospolitych (*nomina appellativa*).

Niektóre nazwy modlitw (*nemaz*, *salat*, *azan*) są notowane w słownikach języka polskiego. Najwcześniejsza dokumentacja słownikowa pochodzi z XIX

⁶⁹ G. M. Meredith-Owens, A. Nadson, op. cit., s. 172.

⁷⁰ KŁ, 109b, w. 7.

⁷¹ S. Akiner, op. cit., s. 64.

wieku. W *Słowniku Wileńskim* występuje hasło: „namazi — v. Namaz, — u, l.mn. — y, m. modlitwa wspólna, którą Turcy codziennie odprawiają”⁷². Hasło to występuje również w *Słowniku języka polskiego* z 1904 roku: „namaz, a, l.mn. y, modlitwa kanoniczna, którą muzułmanie są obowiązani odmawiać codziennie pięć razy, w domu czy też w meczetach: N., modlitwa muzułmańska, którą odprawiają siedząc i bijąc pokłony. Mick. Mekkański przybylec nucił pieśń namaza. Mick. Przen.: Rannym szumi namazem niwa złotokłosa. Mick. <Arab. namaz>”⁷³; w *Słowniku języka Adama Mickiewicza*: „namaz — modlitwa muzułmańska (5), którą odprawiają siedząc i bijąc pokłony”⁷⁴; w *Słowniku wyrazów obcych* z 1939 roku: „namaz — pers. (i tur.) modlitwa muzułmańska odprawiana 5 razy w ciągu doby”⁷⁵; w *Słowniku wyrazów obcych* z 1995 roku: „namaz — (per. nāmāz) ‘obowiązkowa modlitwa muzułmańska odmawiana pięć razy dziennie; salat’”⁷⁶; w *Słowniku języka polskiego* pod red. M. Szymczaka: „namaz -m. IV, D. -u, Msc. -zie, l.mn. M. -y, rel. ‘modlitwa muzułmańska odmawiana pięć razy dziennie’, z pers.”⁷⁷

Nazwa *salat* występuje w słownikach wyrazów obcych: „salat — ar. — tur. (od ar. salla, ‘modlić się’) modlitwa odmawiana 5 razy dziennie przez mahometan”⁷⁸; „salat — ar.”⁷⁹.

W *Słowniku języka Adama Mickiewicza* występuje ponadto nazwa *izan* (z jęz. ar. azān): „izan — wzywianie śpiewne modlitwą u mahometan (6)”⁸⁰.

Natomiast w *Słowniku wyrazów obcych* z 1939 roku można znaleźć hasło *sabah*, lecz w znaczeniu apelatywnym: ‘świt, poranek’⁸¹.

Pochodzące z języków orientalnych nazwy modlitw muzułmanów były najwcześniej notowane w słownikach polszczyzny kresowej. Można przypuszczać, iż do języka ogólnopolskiego przeniknęły z języka kresowego. Prawdopodobne jest, że piśmiennictwo Tatarów litewsko-polskich miało wpływ na upowszechnienie terminologii islamistycznej na ziemiach przez Tatarów zamieszkałych i wychodziło poza obręb tatarskich użytkowników.

Nazwy obowiązkowych modlitw muzułmanów występują już w najwcześniej datowanych, bowiem pochodzących z XVII wieku, kopiach zabytków Tatarów litewsko-polskich i zachowały się w piśmiennictwie Tatarów w ich oryginalnej pisowni i brzmieniu lub zmodyfikowane pod względem fonetycznym. Nie

⁷² *Słownik Wileński*, Wilno 1861, s. 721.

⁷³ *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 3, s. 99, Warszawa 1904.

⁷⁴ *Słownik języka A. Mickiewicza*, t. 5, Wrocław 1967, s. 74.

⁷⁵ *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1939, red. S. Lam, s. 1341.

⁷⁶ *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1995, red. E. Sobol, s. 755.

⁷⁷ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 2, Warszawa 1992, s. 269.

⁷⁸ *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1939, red. S. Lam, s. 1878.

⁷⁹ *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1995, red. E. Sobol, s. 989.

⁸⁰ *Słownik języka A. Mickiewicza*, t. 3, Wrocław 1967, s. 124.

⁸¹ *Słownik wyrazów obcych*, red. S. Lam, Warszawa 1939, s. 1867.

zostały więc przetłumaczone na języki słowiańskie (polski bądź białoruski). Teksty źródłowe potwierdzają jednakże fakt ich zaadoptowania do systemu gramatycznego języków słowiańskich. Proces ten widoczny jest szczególnie na poziomie fonetyki, fleksji, a także słowotwórstwa, np.:

— występowanie formalnej różnorodności w zapisie poszczególnych nazw modlitw (tur. *öjle* — Eule, Ojle, Awle, Ewle itp.);

— odmiana nazw modlitw według rzeczownikowego paradygmatu odmiany charakterystycznego dla języków słowiańskich (*namaz*: gen. sg. — u, loc. sg. — e; *achşam*: gen. sg. -u; *avle*: gen. sg. -ju itp.);

— tworzenie form adjektywnych (*achşamnij*, *avlejnij*, *jet'cejnij*) i werbalnych (*azanić*, *przeazanić*, *poazanić*) przez dodawanie właściwych językom słowiańskim prefiksów bądź sufiksów oraz ich regularna odmiana („śeść *avlejnich rek'e'et'av*”, „*dva jet'cejnich rek'e'eti*”)⁸².

Jakie są przyczyny nieprzekładalności pojęć związanych ściśle z religią muzułmańską? Dla muzułmanów litewskich zamieszkujących od XIV wieku ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego językiem liturgicznym był język arabski, który odszedł w zapomnienie, a jego miejsce zajęły języki słowiańskie — polski i białoruski. Stąd wyniknęła potrzeba ścisłego i precyzyjnego tłumaczenia tekstów religijnych na języki słowiańskie. Niestety, nie zawsze można było znaleźć w językach słowiańskich odpowiedniki pojęć właściwych dla islamu, więc przenoszono je wprost z języka arabskiego i innych języków orientalnych na grunt języków słowiańskich. Ich adaptacja do systemu gramatycznego języków słowiańskich świadczy o postępującym procesie językowej asymilacji Tatarów i Słowian, zamieszkujących ziemie Polski i Litwy.

DAS ÜBERSETZUNG UND DIE SEMANTISCHE CHARAKTERISTIK DER POLNISCHEN NAMEN DER HAUPTGEBETE (IM DENKMÄLERN DER LITAUISCH — POLNISCHEN TATAR UND IM POLNISCHEN ÜBERSETZUNGEN VON KORAN)

Zusammenfassung

In dem Artikel wurde die semantische Charakteristik der moslemischen Namen der Hauptgebete dargestellt, die in den Denkmälern der litauisch — polnischen Tatar und in polnischen Übersetzungen von Koran vorkommen. Es wurde der Prozess ihrer Anpassung an das grammatische System der slawischen Sprachen dargestellt und es wurde auf die Ursachen der Unübersetzbarkeit der Namen der Gebete aus den orientalischen Sprachen (arabisch, türkisch und persisch) in die slawischen Sprachen (polnisch und weissrussisch) hingewiesen.

⁸² S. Akiner, op. cit., s. 61 i s. 70.